

3. Borgatti S. P. Ucinet for Windows: Software for Social Network Analysis / S. P. Borgatti, M. G. Everett, L. C. Freeman. – Harvard, MA : Analytic Technologies, 2002. – 56 p.
4. Hanneman R. A. Introduction to social network methods / Robert A. Hanneman, Mark Riddle. – Riverside, CA : University of California, Riverside, 2005. – 149 p.
5. Knoke David. Policy Networks / David Knoke // The SAGE Handbook of Social Network Analysis / Eds. John Scott, Peter J. Carrington. – SAGE, 2011. – С. 210–222.
6. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.

T. Kostiuchenko, K. Nahorniak

CONNECTIONS BETWEEN THE DEPUTIES OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE OF 6TH AND 7TH TERMS: COMPARISON OF POLICY NETWORKS

The paper contains the analysis of the connections between the deputies of the Verkhovna Rada of Ukraine of the 6th and 7th terms – based on the joint submission of the draft laws. Using UCINET software, measures of density (cohesion) were calculated, the most central deputies were detected, and comparison between the duration of being in politics (circulation pattern) and participation in the policy-making through the legislative initiatives submission was conducted.

Keywords: two-mode network, density, centrality measures, cohesive subgroups.

Матеріал надійшов 19.06.2013

УДК 316.32

Хуткий Д. О.

ЕМПІРИЧНІ ІНДИКАТОРИ СТРАТИФІКАЦІЇ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВ У ПРОЦЕСІ МІЖСУСПІЛЬНОГО ВІДБОРУ

Для стратифікації сучасних суспільств у процесі міжсуспільного відбору необхідно визначити емпіричні індикатори. Тому з метою створення класифікації індикаторів міжсуспільної стратифікації автор розглядає наявні показники, розробляє власні та структурує їх в узгоджену схему. У результаті дослідження сформовано комплекс із сорока емпіричних індикаторів міжсуспільної стратифікації у процесі міжсуспільного відбору.

Ключові слова: суспільство, емпіричні індикатори, стратифікація суспільств, міжсуспільний відбір.

Якщо розглядати суспільства з точки зору екологічно-еволюційної теорії Г. Ленські, то протягом еволюції одні суспільства виживали, а інші вимирали, і цей процес називається *міжсуспільним відбором* [1, с. 116–117]. Як було продемонстровано у попередній статті з цієї проблематики [2], важливо досліджувати *стратифікацію суспільств щодо шансів успіху окремих суспільств у процесі міжсуспільного відбору*. Для оцінки таких шансів потрібно, по-перше, визначити ключові поняття, аспекти, критерії та виміри міжсуспільної стратифікації; по-друге, розробити індикатори, шкали та одиниці вимі-

рювання; по-третє, здійснити вимірювання за обраними індикаторами і визначити позиції сучасних суспільств у системі міжсуспільної стратифікації.

Щодо ключових концептів даного дослідження: *успіхом суспільства¹ у процесі міжсуспільно-*

¹ Відповідно до концептуалізації, здійсненої у попередній статті, суспільство визначається як самокерована соціальна система, яка складається з людей, засобів до життя людей та всіх відносин між ними; самокерована соціальна система – як соціальна система, яка впорядковується через інформаційні впливи керівної підсистеми; при цьому показником самокерованості соціальної системи у сучасному світі є наявність держави – керівної підсистеми суспільства, яка здійснює нормативну регуляцію суспільства як цілісності [2; 7].

го відбору² можна вважати власне існування та відтворення суспільства як самокерованої соціальної системи, а невдачею суспільства у процесі міжсуспільного відбору – втрату принаймні однієї з визначальних складових – структури або властивостей. Найбільш повним показником такої невдачі суспільства може бути втрата всього населення, всіх засобів до життя населення або зруйнування всієї соціальної структури, що у сучасному світі не спостерігається. Натомість, для сучасних суспільств імовірнішим процесом невдачі у процесі міжсуспільного відбору є така зміна відносин усередині суспільства або з іншими суспільствами, яка призводить до втрати його самокерованості або цілісності. У таких випадках спостережуваними процесами можуть бути мирне приєднання або завоювання суспільства іншим, або таке порушення соціальної структури, яке дає підстави для констатації втрати цілісності суспільства як системи. Однак навіть у випадку завоювання суспільства іншим принаймні частина його населення і матеріальних ресурсів входить до складу іншого суспільства, тобто, по суті, питання успіху суспільства у процесі міжсуспільного відбору зводиться до відтворення таких його властивостей, які були б адаптивними для взаємодії із зовнішнім біофізичним і соціальним зовнішнім середовищами. З позицій еколого-еволюційної теорії, визначальним у цьому є рівень технологічного розвитку³. Характерною особливістю сучасних суспільств (які існують в індустріальній ері) є постання ідеології як другого за важливістю чинника формування відмінностей між суспільствами [1, с. 122]. Це можна вважати специфікою, яка впливає на виживання у процесі міжсуспільного відбору саме сучасних суспільств. При цьому, як було продемонстровано у попередній статті [2], не лише технологія та ідеологія, а щонайменше двадцять п'ять параметрів пов'язані з міжсуспільним відбором.

Оскільки у попередніх роботах [2] було розроблено ключові аспекти, виміри та критерії міжсуспільної стратифікації, на даному етапі

² З макросоціологічної точки зору міжсуспільний відбір можна визначити як «процес відбору, за якого деякі суспільства виживають, тоді як інші вимирають» [цит. за 2, с. 8].

³ «Технологічно розвинені суспільства мали суттєво більшу ймовірність вижити, ніж менш розвинені суспільства» [1, с. 117].

Саме тому, наприклад, кількісно вищі рівні розвитку продуктивних сил в одних суспільствах і нижчі в інших важливі для оцінки шансів успіху у міжсуспільному відборі, і навіть серед суспільств із приблизно однаковими значеннями цих параметрів інші параметри можуть відрізнятися. Врешті-решт, усі сучасні суспільства входять до складу однієї світової системи суспільств, і незалежно від якісних відмінностей, одночасно зазнають дії процесу міжсуспільного відбору.

необхідно розробити емпіричні індикатори такої стратифікації. Для порівняння всіх суспільств це мають бути індикатори, які використовуються або можуть бути використані для всіх суспільств світу. Близькими до потрібних є індикатори розвитку країн, розроблені та викладені у звітах Світового банку, які публікуються з 1978 р., і з точки зору індикаторів доречно використати звіт за 2009 р., у якому, крім стандартних, розглядаються додаткові економічні індикатори [3]. Також доцільно долучити інші індикатори з тематичних звітів Світового банку за попередні роки. Ще детальніші індикатори порівняння суспільств застосовуються у звітах Організації Об'єднаних Націй щодо людського розвитку, які оприлюднюються з 1990 р., і з яких резонно використати звіт за 2010 р., оскільки у ньому підсумовуються 20 років розвитку і детально роз'яснено методику вимірювання [4]. Також цінною для цього дослідження є праця Л. М. Капіці, де здійснюється огляд і аналіз наявних індикаторів світового розвитку, які застосовні і до окремих суспільств [5]. Однак ці комплекси індикаторів та відповідні індекси не дають можливості оцінити міжсуспільну стратифікацію в усіх аспектах та вимірах⁴, тому необхідно доповнити їх деякими додатковими індикаторами. Більше того, вони були створені з іншими цілями, які безпосередньо не орієнтовані на оцінку шансів успіху суспільств у процесі міжсуспільного відбору, тому для досягнення мети цього дослідження потрібно здійснити адаптацію та узгодження наявних індикаторів відповідно до використаної концепції міжсуспільної стратифікації (за еколого-еволюційною теорією [1, с. 116–117]) і сформувати цілісний комплекс показників. Отже, наукова проблема полягає у суперечності між потребою стратифікувати сучасні суспільства за рівнем шансів успіху у процесі міжсуспільного відбору і відсутністю комплексу емпіричних індикаторів стратифікації сучасних суспільств, які б давали можливість виміряти шанси успіху суспільств у процесі міжсуспільного відбору.

Тому метою цього дослідження є розробка комплексу емпіричних індикаторів стратифікації сучасних суспільств щодо шансів успіху у процесі міжсуспільного відбору. Постає мета потребує розв'язання таких завдань: розглянути наявні індикатори стратифікації суспільств; обрати ті індикатори, які є адекватними

⁴ Зокрема, жоден з них не враховує такі виміри стратифікації: ступінь сприятливості соціального зовнішнього середовища для існування суспільства та ступінь корисності відносин із соціальним зовнішнім середовищем.

для вимірювання міжсуспільної стратифікації, та адаптувати їх до розробленої концепції; розробити додаткові індикатори, які потрібні для комплексного вимірювання міжсуспільної стратифікації.

З методичної точки зору, необхідно врахувати те, що наявні індикатори можуть бути неспівмірними між собою. Можливо виокремити щонайменше три підстави їх розрізнення: за типом оцінки – на якісні та кількісні; за типом значень – на абсолютні та відносні; за часовим параметром – на оцінки станів і динаміки. Позаяк для завдання ранжування суспільств кількісні значення є детальнішими, і тому безперечно кориснішими, ніж якісні значення, тож при виборі індикаторів доречно завжди віддавати перевагу саме кількісним показникам. Таким чином, за двома обраними підставами для розрізнення можливо оперувати чотирма типами індикаторів: *абсолютні та відносні, статичні та динамічні*. Логічно, що можуть бути чотири змішані типи: абсолютні статичні, абсолютні динамічні, відносні статичні, відносні динамічні. Теоретично найбільш повна оцінка повинна спиратися на всі чотири типи, однак розробка такого масштабу виявилася занадто складною і непродуктивною вже на рівні розробки вимірів стратифікації суспільств – з практичних міркувань потрібен деякий баланс деталізації та лаконічності. Крім того, не для кожного виміру потрібні всі типи індикаторів, тим більше що не для всіх наявні емпіричні дані.

Для узгодженості та зручності порівняння значень між собою також доцільно застосовувати *шкали одного виду*, наприклад, зважаючи на те, що значна кількість відносних індикаторів виміряні у відсотках, для відносних показників резонно використовувати не частки, а відсотки, хоч вони й належать до одного типу індикаторів (відповідно, всі шкали у відсотках варіюватимуть від 0 до 100), і, відповідно, всі шкали іншої розмірності переводити у відсотки. Аналогічно для вимірювання вартості певних ресурсів (коли таке обчислення вже виконано і є відповідні дані) є сенс використовувати їхню вартість у доларах США, оскільки така одиниця вимірювання використовується у світових індексах розвитку (Світового банку та ООН) і дає можливість застосовувати співмірні шкали.

Деякі виміри (наприклад, ступінь сприятливості соціального зовнішнього середовища для існування суспільства, ступінь корисності відносин із соціальним зовнішнім середовищем) є цілісною оцінкою, яку проблематично вивести з об'єктивних даних. Для таких вимірів було б

продуктивніше застосувати *експертні оцінки*, які, завдяки здатності експертів квантифікувати характеристики міжсуспільних відносин та узагальнити численні параметри, в тому числі на даний момент не формалізовані і не виміряні за еталонними шкалами, можуть виявитися достатньо корисними для стратифікації суспільств. Для дотримання максимальної послідовності оцінки однакових критеріїв більш надійними будуть оцінки, дані одним і тим же експертом для всіх аналізованих суспільств (тобто експертом з відповідною кваліфікацією обізнаності з певною проблематики в усіх оцінюваних суспільствах), – для завдання стратифікації суспільств здатність експерта порівняти значення для всіх аналізованих суспільств буде відносно важливішою за сам набір критеріїв. Для підвищення точності результатів для кожного суспільства найкраще використовувати середнє значення оцінок, наданих кількома експертами.

Навіть у вже наведених сукупностях індикаторів порівняння суспільств (Світового банку та Організації Об'єднаних Націй) використовується така значна кількість індикаторів, яка ускладнює інтерпретацію підсумкових індексів. Щоб дотримати балансу між повнотою та лаконічністю комплексу індикаторів, доцільно використовувати щонайменшу кількість ключових індикаторів, достатню для відображення стратифікації суспільств у кожному окремому вимірі.

У попередньому дослідженні [2] було виокремлено десять аспектів міжсуспільної стратифікації: 1) властивості *біофізичного* зовнішнього середовища суспільства; 2) властивості *соціального* зовнішнього середовища суспільства; 3) властивості *населення* суспільства; 4) властивості *матеріальних ресурсів* суспільства; 5) властивості *культури* суспільства; 6) властивості *соціальної структури* суспільства; 7) властивості *економічної* підсистеми суспільства; 8) властивості *політичної* підсистеми суспільства; 9) властивості підсистеми *релігії* суспільства; 10) властивості підсистеми *освіти* суспільства [2, с. 8–9]. Також було виявлено якісно відмінні *критерії та виміри за кожним аспектом* міжсуспільної стратифікації. Для послідовного застосування цих розробок щодо аспектів, критеріїв і вимірів міжсуспільної стратифікації ми застосовуватимемо класифікацію, розроблену у цій статті.

В аспекті 1. властивостей біофізичного зовнішнього середовища суспільства було визначено три критерії. Першим критерієм у цьому аспекті є 1.1. екологічні умови, а виміром – ступінь сприятливості умов біофізичного зовніш-

ного середовища для існування суспільства. Оскільки більша площа території дає більші можливості як для використання природних ресурсів, так і для суспільної діяльності взагалі, її логічно розглядати як перший індикатор міжсуспільної стратифікації за цим критерієм. Стандартною шкалою для вимірювання площі території є метрична шкала, яка набуває значень від 0 до десятків мільйонів квадратних кілометрів, відповідно, одиницею вимірювання є один квадратний кілометр. Специфічним негативним параметром є небезпечність відносно природних катастроф (землетрусів, ураганів, штормів, вивержень вулканів, посух тощо), який вочевидь є комплексним і може бути врахований як один параметр тільки як індекс. Щоб цей параметр був більш узгодженим з іншими, він не повинен бути виміряний у негативному значенні, наприклад, як смертність від природних катастроф [4, с. 372]. Навпаки, його доцільно розглядати у позитивному ракурсі – як безпечність від природних катастроф, і з міркувань простоти вимірювати у відсотках в умовних балах безпечності. Для узгодження наявних індикаторів, виміряних у негативному значенні, доцільно здійснити процедуру перетворення шкали шляхом поділу одиниці на відповідні показники і використовувати отримані змінні як показники безпечності.

Другим критерієм у цьому аспекті є 1.2. природні ресурси, а виміром стратифікації – ступінь насиченості природними ресурсами біофізичного зовнішнього середовища. Резонно враховувати, що не вся територія суспільства використовується з однаковою інтенсивністю і не вся територія має однакову цінність. Доцільно враховувати, яку частину території займає придатна для життя і господарювання земля, яка є основним природним ресурсом. Для цього можливо застосувати використовуваний в оцінках Світового банку індикатор відсотка (від сухопутної території) орної землі [2, с. 346]. Також можна враховувати придатність розташування для міжнародної торгівлі, але вона залежить від конкретних історичних умов і, особливо в індустріальну еру, більшою мірою залежить від міжсуспільних відносин. Для ведення господарства і промисловості важливі запаси прісної води, які можливо враховувати як вартість цих запасів, обчислену у доларах США. Зважаючи на те, що сучасні індустріальні суспільства покладаються на неживі джерела енергії [1, с. 103–104], важливими ресурсами є природні джерела енергії: нафта, газ, уран, – вартість яких також можна вимірювати у доларах США.

За критерієм 1.3. взаємодії з довкіллям із виміром – ступінь корисності взаємодії із біофізичним зовнішнім середовищем – у різних джерелах використовують різні індикатори, зокрема обсяги викидів вуглекислого газу, викиди не-вуглецевих газів, частки різних типів джерел енергії [4, с. 370–371]. Однак, на нашу думку, доцільно застосувати більш усеохопний індекс екологічної сталості, розроблений у Єльському та Колумбійському університетах на основі двадцяти двох індикаторів, який наводить Л. М. Капіца [5, с. 120] і який також варто рахувати у відсотках.

Таким чином, у розглянутому аспекті 1. властивостей біофізичного зовнішнього середовища суспільства за критеріями 1.1. екологічні умови, 1.2. природні ресурси, 1.3. взаємодія з довкіллям адекватно застосовувати такі емпіричні індикатори: 1.1.1. *загальна площа території суспільства*, 1.1.2. *значення індексу безпечності від природних катастроф*, 1.2.1. *відсоток орної землі*, 1.2.2. *вартість запасів прісної води*, 1.2.3. *вартість запасів енергоносіїв*, 1.3.1. *індекс екологічної сталості*.

Наступним аспектом стратифікації суспільств є 2. властивості зовнішнього соціального середовища. Здійснювати вимірювання за критерієм 2.1. зовнішні соціальні умови і відповідним виміром – ступінь сприятливості соціального зовнішнього середовища – може бути складно, оскільки саме у такому значенні суспільства не стратифікують. Звичайно, можна використати опосередковані показники: індекс інвестиційної привабливості держави, статус у міжнародних відносинах, кількість країн з безвізовим режимом для громадян держави тощо. Однак параметри саме сприятливості соціального зовнішнього середовища є оцінками, які враховують значну кількість якісних і кількісних параметрів, і тому найкраще можуть бути визначені саме експертами з міжнародних відносин. Зважаючи на це, як індикатор доцільно використати деякий індекс сприятливості соціального зовнішнього середовища, який формується на основі експертних оцінок і вимірюється у відсотках.

Критерій 2.2. зовнішні культуральні ресурси має вимір – ступінь насиченості культуральними ресурсами (матеріальними продуктами та інформацією) соціального зовнішнього середовища. Позаяк не гіпотетичні, а реальні культуральні ресурси із зовнішнього соціального середовища суспільства отримують шляхом імпорту, саме цей індикатор резонно використовувати й обчислювати у доларах США. Крім товарів, які фіксу-

ються на митниці як імпорт, значна кількість інформації приходить з міжнародного голосового трафіку [5, с. 84], однак у сучасних умовах важливішими є обсяги міжнародного інтернет-трафіку [5, с. 87]. Також важливими для розвитку національної економіки є зовнішні інвестиції, які надають можливість розвинути місцеве виробництво. Стандартним індикатором їх вимірювання є обсяги прямих іноземних інвестицій [3, с. 366], обчислені у доларах США.

Стосовно критерію 2.3. міжсуспільні відносини і відповідного виміру – ступеня корисності відносин із соціальним зовнішнім середовищем – можна сказати, наприклад, що доволі показовим є відсоток зовнішнього боргу від ВВП, однак деякі держави (скажімо, США) процвітають і за високих значень цього показника, тож він не є валідним для визначення шансів успіху у міжсуспільному відборі. Тут також краще спиратися на експертні оцінки, які формалізувати у значення індексу корисності міжсуспільних відносин.

Отже, в аспекті 2. властивості соціального зовнішнього середовища суспільства за критеріями міжсуспільної стратифікації 2.1. зовнішні соціальні умови, 2.2. зовнішні культуральні ресурси, 2.3. міжсуспільні відносини логічно використовувати такі емпіричні індикатори стратифікації суспільств: 2.1.1. *значення індексу сприятливості соціального зовнішнього середовища*, 2.2.1. *обсяги імпорту*, 2.2.2. *обсяги прямих іноземних інвестицій*, 2.2.3. *обсяги міжнародного інтернет-трафіку*, 2.3.1. *значення індексу корисності міжсуспільних відносин*.

Аспект 3. властивостей населення суспільства доволі важливий для шансів успіху у міжсуспільному відборі [1, с. 116]. Щодо критерію 3.1. складу населення і такого виміру, як ступінь оптимальності складу населення, тут можливо використовувати різні показники, наприклад відсоток чоловіків і жінок, однак визначити, що певна категорія є кориснішою для суспільства, доволі складно. Тому доцільно передовсім застосувати стандартний показник чисельності населення [4, с. 184]. Також варто врахувати той факт, що у розвинених індустріальних суспільствах переважна більшість населення живе у містах, і завдяки цьому світовій системі суспільств притаманний тренд урбанізації населення [1, с. 118]. Міське населення зайняте більш прибутковою несільськогосподарською діяльністю, отже, його відсоток може бути індикатором міжсуспільної стратифікації. Тому є сенс застосувати такий показник, як відсоток міського населення від загальної кількості населення

[4, с. 184]. Зважаючи на те, що молодь часто є джерелом інновацій, корисних для створення нових технологій, варто врахувати частку молодого населення. Тому виглядає доцільним використовувати такий індикатор, як відсоток молодого населення від загальної кількості населення. З другого боку, загалом найбільш продуктивним вважається населення середнього віку, тому доречно враховувати і відсоток цієї частини населення – кумулятивно відсоток працездатного населення молодого і середнього віку, наприклад, у віковому проміжку, розрахованому за методологією ООН [5, с. 219]. Також, у будь-якому разі з точки зору корисності для суспільства, важливо, щоб населення було здоровим, тому доречно використати певний показник здоров'я населення. Наприклад, такий опосередкований, однак поширений індикатор, як витрати на охорону здоров'я [4, с. 198], виміряні у доларах США. Для ефективного функціонування суспільства потрібно, щоб населення було зайняте продуктивною діяльністю, тобто працювало. Існує низка відповідних показників: рівень безробіття, вік працездатного населення, зайнятість за секторами тощо [8, с. 374]. На нашу думку, достатньо одного найзагальнішого індикатора, який має бути у позитивній спрямованості – тобто більші його значення повинні бути однонаправлені з вищими шансами успіху у міжсуспільному відборі. Цим критеріям відповідає коефіцієнт зайнятості (відсоток чисельності працюючого населення від чисельності працездатного населення) [5, с. 204].

За критерієм 3.2. динаміка складу населення і відповідним виміром ступеня оптимальності відтворення населення, звісно, можливо застосувати показник рівня приросту населення [5, с. 216]. Однак для багатонаселених країн з великим темпом приросту оптимально, щоб він був низьким, а для малонаселених країн з низьким темпом приросту, інколи навіть нижчим від рівня відтворення, корисно, щоб він був високим. Тому доцільніше застосувати як оптимальний мінімальний рівень приросту населення, достатній для відтворення населення суспільства, – тоді цей показник дорівнюватиме одиниці, поділеній на різницю оптимального і реального рівня відтворення населення.

Якщо підсумувати вищезазначене, в аспекті 3. властивості населення суспільства за критеріями 3.1. склад населення і 3.2. динаміка складу населення резонно користуватися такими індикаторами міжсуспільної стратифікації: 3.1.1. *чисельність населення*, 3.1.2. *відсоток міського населення*, 3.1.3. *відсоток населення молодого і*

середнього віку, 3.1.4. рівень здоров'я населення, 3.1.5. коефіцієнт зайнятості, 3.2.1. ступінь оптимальності відтворення населення.

Щодо аспекту 4. властивості матеріальних ресурсів суспільства, він безперечно є важливим, адже трендом світової системи суспільств є зростання кількості, розмаїття і складності матеріальних ресурсів [1, с. 118], що спричинено вищою продуктивністю індустріальних суспільств. Оскільки відповідними критеріями міжсуспільної стратифікації є 4.1. харчові ресурси, 4.2. речові ресурси, 4.3. енергетичні ресурси, а вимірами – їхні обсяги, доцільно використати саме ці виміри як індикатори, облчені у доларах США. Для цього підходять уже наявні показники багатства, які використовуються для оцінки світового розвитку Світовим банком, серед яких найбільш валідним є: природний капітал орних земель і пасовищ (включає вартість вирощеного врожаю і тварин) і природний капітал (річна вартість енергетичних і матеріальних ресурсів), виміряні у доларах США [6, с. 373]. Тільки останній показник, згідно із застосованим списком критеріїв, має бути деталізований на вартість речових і енергетичних ресурсів окремо.

Отже, в аспекті 4. властивості матеріальних ресурсів суспільства за критеріями 4.1. харчові ресурси, 4.2. речові ресурси, 4.3. енергетичні ресурси адекватно застосувати такі індикатори міжсуспільної стратифікації, як: 4.1.1. *вартість харчових ресурсів*, 4.2.1. *вартість речових ресурсів*, 4.3.1. *вартість енергетичних ресурсів*.

Аспект 5. властивості культури суспільства може видаватися несподіваним для оцінки міжсуспільної стратифікації, однак, за Г. Ленські, така складова культури, як технологія, особливо базова технологія прожиття, може бути технологічною перевагою, і в цьому сенсі визначальною для міжсуспільного відбору [1, с. 116]. Зокрема, більша кількість культуральної й особливо технологічної інформації є глобальним трендом [1, с. 118]. За критерієм 5.1. знакові системи і виміром ступеня поширеності адаптивних знакових систем у суспільстві доцільно взяти такий сукупний показник, як величина непередметного капіталу (річна вартість праці, людського капіталу, соціального капіталу, якості інституцій) [6, с. 373], виміряний у доларах США. Щодо критерію 5.2. технології і виміру – ступінь поширеності ефективних технологій у суспільстві можливо використати низку різних показників. Зокрема, забезпеченість населення телефонним зв'язком (відсоток населення, що має телефонну лінію), мобільним зв'язком (відсоток населення, що має номер мобільного телефону), проникнення комп'ютерів (відсоток

населення, що має комп'ютери), проникнення Інтернету (відсоток населення, що має доступ до Інтернету) [5, с. 84–85]. А також рахувати відсоток витрат на розвиток технологій від ВВП або кількість зареєстрованих патентів. Проте найефективніше застосувати більш усеохопний індикатор, зокрема наявність найновіших технологій [6, с. 373]. Критерій 5.3. ідеології і відповідний вимір – ступінь поширеності інтегративної ідеології у суспільстві виміряти складно, але можливо. Наприклад, це можуть бути сумарні відсоткові значення найпоширеніших ідеологічних орієнтацій населення у суспільстві. Тобто з погляду інтеграції самого суспільства не так важливо, які саме ідеології найпоширеніші, а те, наскільки значна частина населення суспільства їх поділяє.

Таким чином, в аспекті 5. властивості культури суспільства за критеріями 5.1. знакові системи, 5.2. технології, 5.3. ідеології логічно використовувати такі індикатори стратифікації суспільств: 5.1.1. *величина непередметного капіталу*, 5.2.1. *наявність найновіших технологій*, 5.3.1. *значення індексу ідеологічної однорідності*.

Важливість аспекту 6. соціальної структури суспільства підтверджується відкриттям Г. Ленські, що більша соціетальна складність сприяє перевазі у міжсуспільному відборі [1, с. 116]. До визначених раніше критеріїв 6.1. соціальна диференціація та 6.2. соціальна стратифікація і відповідних вимірів ступеня оптимальності соціальної диференціації та ступеня оптимальності соціальної стратифікації важливо додати ще один – 6.3. соціальна інтеграція і вимір – ступінь соціальної інтеграції суспільства, оскільки вона дає можливість не витратити соціальні відносини на внутрішні конфлікти (зокрема, наявність військових розглядають як негативний показник розвитку суспільства), а зосередити їх на продуктивній діяльності. Щодо соціальної диференціації цілком достатньо послуговуватися показником кількості професій. Існує багато показників для вимірювання соціальної стратифікації, зокрема: абсолютна і відносна бідність, об'єктивна і суб'єктивна бідність [5, с. 148–149], національний рівень бідності, співвідношення дециля найбагатших до дециля найбідніших [7, с. 286]. Враховуючи те, що значна нерівність демотивує і зменшує індивідуальну ініціативу і, навпаки, егалітарніше і багатше населення є продуктивнішим, тобто створює більше доходу на душу населення, на нашу думку, для суспільства корисніше, коли доходи розподілені більш рівномірно. Звісно, існує думка, що за рівних доходів недостатньо стимулів для праці, однак є альтернативні

погляди, за якими у таких спільнотах діють ціннісно-нормативні стимули важливості праці та мотивація задоволення від самовираження в емансипованій, а не відчуженій праці. Для вимірювання рівності розподілу доходів адекватно застосувати коефіцієнт Джині (наскільки розподіл доходів між індивідами чи домогосподарствами відхиляється від досконало рівного розподілу) [7, с. 287], тільки виміряний у відсотках. Щодо соціальної інтеграції Л. М. Капіца пропонує застосувати такий показник, як рівень зайнятості і соціальної мобільності [5, с. 185–186]. Однак, з нашої точки зору, більш валідним є рівень довіри (відсоток людей, які вважають, що іншим можна довіряти) та рівень громадської участі (відсоток людей, які залучені до справ, що стосуються їх громади або країни) [8, с. 376]. Безперечно, історично зафіксоване зростання соціальної складності (тобто складності соціальної структури і – відповідно – диференціації) пов'язано зі зростанням соціальної нерівності у суспільствах та між ними [1, с. 118]. Однак саме вдаль поєднання високої соціальної складності, високої соціальної рівності та високої соціальної інтеграції підвищує шанси успіху сучасних суспільств у процесі міжсуспільного відбору.

Отже, в аспекті 6. соціальної структури суспільства за критеріями 6.1. соціальна диференціація, 6.2. соціальна стратифікація і 6.3. соціальна інтеграція резонно застосувати індикатори міжсуспільної стратифікації 6.1.1. *кількість професій*, 6.2.1. *значення коефіцієнту Джині*, 6.3.1. *рівень довіри*, 6.3.2. *рівень громадської участі*.

В аспекті 7. властивостей економічної підсистеми суспільства застосовуються два критерії. За першим критерієм 7.1. виробництво товарів і послуг за виміром – обсяг та інтенсивність виробництва товарів і послуг цілком достатньо застосувати класичні індикатори: обсяг валового національного продукту (загальна додана вартість з національних і закордонних джерел) (далі – ВНП) [5, с. 26], виміряний у доларах США, ВНП на душу населення (ВНП, поділений на середньорічну чисельність населення) [3, с. 362], виміряний у доларах США. Причому краще застосувати саме ВНП на душу населення, ніж цей же показник з урахуванням паритету купівельної спроможності, адже перевага багатших суспільств не повинна ігноруватися. Щоби врахувати динаміку, доцільно використовувати також показник – швидкість приросту ВВП (у відсотках). Критерій 7.2. розподіл товарів і послуг у суспільстві та його вимір – ступінь ефективності розподілу товарів і

послуг у суспільстві дещо складніші для вимірювання. Якщо врахувати те, що сприяє отриманню оптимальних товарів і послуг, великий обсяг торгівлі у суспільстві є позитивним явищем, адже, з іншого боку, він може частково свідчити про спекулятивні процеси, однак для даного вимірювання цим можна знехтувати. Тому як опосередкований показник розподілу товарів і послуг у суспільстві може бути відсоток торгівлі як частки ВВП [3, с. 347].

З огляду на вищезазначене, в аспекті 7. властивості економічної підсистеми суспільства за критеріями 7.1. виробництво товарів і послуг та 7.2. розподіл товарів і послуг у суспільстві адекватно використовувати індикатори міжсуспільної стратифікації 7.1.1. *обсяг ВВП*, 7.1.2. *обсяг ВВП на душу населення*, 7.1.3. *швидкість приросту ВВП*, 7.2.1. *відсоток торгівлі як частки ВВП*.

Аспект 8. властивості політичної підсистеми суспільства має три критерії. Щодо критерію 8.1. поділ влади і відповідного виміру – ефективність механізмів поділу влади важливою є участь громадян у політичному житті. Тому резонно використати показники голосу і звітності (масштаб участі громадян у виборах і ступінь реалізації їхніх прав) [5, с. 294], виміряні у відсотках (ці показники, так само, як і наступні у цьому аспекті, ґрунтуються не на даних репрезентативних опитувань, а на статистичних та експертних оцінках). Критерій 8.2. прийняття правил і рішень і вимір – ефективність прийняття правил і рішень щодо функціонування суспільства в цілому є складним для вимірювання, але підтримка населення роботи парламенту, політики уряду і президента є достатньо валідними індикаторами для цього критерію. Для критерію 8.3. здійснення влади у суспільстві і виміру ефективності здійснення владних повноважень розроблено більше індикаторів, власне: ефективність уряду (оцінка якості послуг влади), верховенство закону (оцінка діяльності органів влади і довіри до них громадян), контроль корупції (дані міжнародних організацій) [5, с. 294–295]. Серед цих показників найбільш загальним є ефективність уряду (оцінка якості послуг влади), яку також можливо вимірювати у відсотках.

У підсумку в аспекті 8. властивості політичної підсистеми суспільства за критеріями 8.1. поділ влади, 8.2. прийняття правил і рішень, 8.3. здійснення влади у суспільстві релевантно використовувати такі індикатори стратифікації суспільств: 8.1.1. *відсоток населення, яке бере участь у виборах*, 8.1.2. *відсоток населення, яке*

бере участь у здійсненні політичної влади, 8.2.1. відсоток населення, яке підтримує прийняті закони та інші нормативно-правові акти, 8.3.1. ефективність уряду.

Аспект 9. властивості підсистеми релігії суспільства, можливо, потребує найменшої деталізації. Аналогічно до значення індексу ідеологічної однорідності, за критерієм 9.1. релігійна однорідність і її вимір – ступінь релігійної однорідності може бути вимірний як відсоток найпоширенішої релігії серед населення. Звісно, в окремих суспільствах можуть бути проблематичні ситуації при кодуванні змінних, позаяк може виникати питання, чи є більш однорідними суспільства, більшість населення яких є прихильниками ворогуючих між собою різновидів однієї релігії. Можливо, у такому разі слід рахувати відсоток найпоширенішого різновиду релігії. При цьому більш релігійні суспільства гіпотетично можуть мати вищі значення за рахунок більшості віруючих, ніж у більш секулярних суспільствах. Однак секулярні суспільства можуть бути більш інтегровані ідеологічно. У будь-якому разі, найбільш інтегрованим буде суспільство, яке виявиться високоінтегрованим як релігійно, так і ідеологічно. Критерій 9.2. релігійність та його вимір – ступінь релігійності населення суспільства доречно визначати за самоідентифікацією – як відсоток населення, яке відносить себе до певної релігії. Звичайно, це доволі загальний і водночас інклюзивний критерій, але вимірювання релігійності за відсотком населення, яке вірить у Бога чи у безсмертя душі або ж регулярно відвідує церкву, є ще більш дискусійним, оскільки може залежати від особливостей, притаманних окремим релігіям.

Отже, в аспекті 9. властивості підсистеми релігії суспільства за критеріями 9.1. релігійна однорідність та 9.2. релігійність населення суспільства резонно використовувати індикатори міжсуспільної стратифікації 9.1.1. *відсоток найпоширенішої релігії серед населення, 9.2.1. відсоток населення, яке відносить себе до певної релігії.*

Аспект 10. властивості підсистеми освіти суспільства також важливий для оцінки міжсуспільної стратифікації. За критерієм 10.1. освіченість за виміром – рівень освіченості населення суспільства можливо використовувати численні критерії, наприклад загальний показник набору, показник очікуваної тривалості навчання, рівень комп'ютерної письменності населення (відсоток населення, яке вміє користуватися комп'ютером) тощо [5, с. 87, 234]. Однак, на нашу думку, показовими є такі загальні ознаки, як рівень пись-

менності населення (відсоток дорослого населення, яке володіє письменністю) [5, с. 100], частка населення із загальною середньою і вищою освітою. Щодо оцінювання 10.2. системи освіти за виміром ступеня її ефективності існують такі показники, як співвідношення вчителів до учнів [4, с. 192], частка учнів, які залишилися на другий рік, обсяг фінансування системи освіти [5, с. 240–241]. Тим не менше, для об'єктивної оцінки якості оцінки потрібно застосувати вимірювання не передумов, а результатів освіти, і найбільш універсальним серед знайдених індикаторів виявився відсоток молоді, яка пройшла тестування на читання [5, с. 238–239].

Таким чином, в аспекті 10. властивості підсистеми освіти суспільства за критеріями 10.1. освіченість та 10.2. система освіти раціонально користуватися такими індикаторами стратифікації суспільств: 10.1.1. *відсоток письменних серед населення, 10.1.2. відсоток населення із принаймні загальною середньою освітою, 10.1.3. відсоток населення із вищою освітою, 10.2.1. відсоток молоді, яка володіє навичками читання.*

Порівняння суспільств за значеннями окремих показників дає можливість побачити детальну структуру відмінностей між ними. Однак для досягнення мети стратифікації суспільств не в окремих вимірах, а в цілому доцільно здійснювати порівняння шляхом оперування по одному інтегральному значенню для кожного суспільства. Це можливо здійснити, якщо для кожного показника виконати процедуру нормування: визначити найменше значення, якого набуває суспільство за наявними даними, і зробити це значення умовним нулем нової шкали нової змінної шляхом віднімання цього мінімального значення від значень кожного суспільства у масиві даних; після цього найбільше спостережене значення прирівняти до одиниці у новій шкалі шляхом поділу значень для кожного суспільства на цю величину. На даному етапі розробки комплексу індикаторів усіх їх доводиться розглядати як рівноважливі, тобто такі, коли величина ваги кожного дорівнює одиниці; надалі необхідно розрахувати відносну вагу кожного індикатора. Після цього середнє арифметичне значення за всіма сорока індикаторами можна вважати значенням індексу шансів успіху суспільств у процесі міжсуспільного відбору

Унаслідок розгляду, відбору, аналізу, адаптування наявних та розробки нових індикаторів міжсуспільної стратифікації ми дійшли висновку, що на основі авторської концепції аспектів,

критеріїв та вимірів стратифікації сучасних суспільств адекватно використовувати розроблений комплекс із сорока індикаторів міжсуспільної стратифікації. Отже, цей комплекс індикаторів спирається на концепцію міжсуспільного відбору, розроблену в межах еколого-еволюційної теорії, розвиває розроблений автором комплекс із десяти аспектів і двадцяти п'яти критеріїв міжсуспільної стратифікації та включає структурований набір із сорока індикаторів міжсуспільної стратифікації, які можуть бути використані як інтегральний

індекс шансів успіху суспільств у процесі міжсуспільного відбору. Таким чином, імовірність виживання окремих суспільств може бути оцінена за величиною значень цього інтегрального індексу, а самі суспільства ранжовані за отриманими значеннями. Завдяки цьому цей комплекс індикаторів стає корисним методологічним інструментом, який у застосуванні до релевантних кількісних даних щодо суспільств світу дає можливість оцінювати шанси виживання сучасних суспільств у процесі міжсуспільного відбору.

Список літератури

1. Lenski G. Ecological-Evolutionary Theory: Principles and Applications / G. Lenski. – Boulder : Paradigm Publishers, 2005. – 253 p.
2. Хуткий Д. О. Аспекти, критерії та виміри стратифікації сучасних суспільств у процесі міжсуспільного відбору / Д. О. Хуткий // Наукові записки НаУКМА. – 2009. – Т. 96 : Соціологічні науки. – С. 7–12.
3. World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography [Electronic resource]. – 2009. – 384 p. – Mode of access: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTRESEARCH/EXTWDRS/0,,contentMDK:23080183~pagePK:478093~piPK:477627~theSitePK:477624,00.html>. – Title from the screen.
4. Human Development Report 2010. 20th Anniversary Edition. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development [Electronic resource]. – 2010. – 227 p. – Mode of access: http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_EN_Complete_reprint.pdf. – Title from the screen.
5. Капица Л. М. Индикаторы мирового развития / Л. М. Капица. – 2-е изд. – М. : МГИМО (У) МИД России, 2008. – 352 с.
6. World Development Report 2010: Development and Climate Change [Electronic resource]. – 2010. – 417 p. – Mode of access: <http://siteresources.worldbank.org/INTWDR2010/Resources/5287678-1226014527953/WDR10-Full-Text.pdf>. – Title from the screen.
7. World Development Report 2006: Equity and Development [Electronic resource]. – 2006. – 320 p. – Mode of access: <http://siteresources.worldbank.org/INTWDRS/Resources/477365-1327693659766/8397901-1327774038459/082136412X.pdf>. – Title from the screen.
8. World Development Report 2013: Jobs [Electronic resource]. – 2013. – 401 p. – Mode of access: http://siteresources.worldbank.org/EXTWDR2013/Resources/8258024-1320950747192/8260293-1322665883147/WDR_2013_Report.pdf. – Title from the screen.

D. Khutkyu

ASPECTS, CRITERIA AND MEASUREMENTS OF STRATIFICATION OF MODERN SOCIETIES IN THE PROCESS OF INTERSOCIETAL SELECTION

For stratification of modern societies in the process of intersocietal selection it is necessary to define empirical indicators of such stratification. Therefore with the aim of construction of classification of indicators of intersocietal stratification the author views the existing indicators, develops new, and structures them into a coherent scheme. As a result of the research the complex of forty empirical indicators of intersocietal stratification in the process of intersocietal selection was elaborated.

Keywords: society, empirical indicators, stratification of societies, intersocietal selection.

Матеріал надійшов 08.09.2013